

Bezectnost sebevraha

1.

Součástí raně novověkého trestního práva byl rozsudek nepočestného pohřbu nebo dokonce odepření pohřbu jako takového. Křesťanský pohřeb, tj. pochování na hřbitově do vysvěcené půdy spojené s více či méně slavnostním průvodem za přítomnosti faráře nebo kazatele, patřil k základním přáním každého počestného člověka na venkově i ve městě.¹ Při pohřebním aktu se obec loučila s jedním ze svých členů a prokazovala mu poslední čest. Jméno zemřelého tak zůstalo svázáno se společenstvím žitých, k němuž dříve náležel, a to po celou dobu existence jeho rodiny. Počestnost se tedy neomezovala pouze na živé, ale zahrnovala i nebožtíky. Zneuctěním mrtvého tak byla zasažena celá jeho rodina a jistým způsobem i sousedé, resp. příslušný cech, který pohřeb svých členů zpravidla organizoval. V tomto smyslu představuje veřejné vyloučení z obce mrtvých, tedy odepření křesťanského pohřbu, takovou míru nepočestnosti, jež překračuje všechny ostatní sankční mechanismy.

Víme, že nepokřtěné děti, „pohané“ a zločinci bývali pochováni odděleně do nevysvěcené půdy, bez křesťanského požehnaní a bez účasti pozůstalých. Tato sankce se v první řadě dotýkala zločinců odsouzených k nepočestným trestům, přičemž odepření pohřbu bývalo, jak už jsme uvedli, součástí rozsudku. Oběšeným či jinak odpraveným zlodějům a vrahům se proto neponechávalo žádné místo na hřbitově – jejich ostatky byly jednoduše ponechány svému osudu, až zvětraly a rozpadly se, nebo byly zakopány přímo na poprávšti, tedy zpravidla pod šibenici.²

Ve zvláštní míře to platilo také pro sebevrahy, kteří nebyli v ranném novověku, oproti vžitému názoru, žádnou vzácností. Sebevražda byla těžkým zločinem, platila za smrtelný hřích a vraždu. Tomu odpovídaly tvrdé tresty, udělované zpočátku bez ohledu na motivy činu. Teprve na konci 16., resp. v 17. století se začaly pohrnutky zkoumat, což vedlo k humánnějšímu pohledu na sebevraždu a ve svém důsledku mělo vliv i na způsob pohřbívání.³ Sebevražda totiž nebyla zprvu chápána pouze jako svěvolný odchod ze života, ale v křesťanském pojetí také jako důkaz chybějící víry v zmrtvýchstání, platící za závažný prohřešek proti křesťanskému pojetí řádu světa. Jako taková byla sebevražda až do 16. století trestána veřejným spálením mrtvoly, čímž měla být vymazána jakákoliv památka na ty, kdo se tohoto smrtelného hříchu nezalekli. Sebevrah v dobovém chápání pozbyl práva na „věčný život“ na onom světě a zařadil se mezi zatracené.

Rozdíl v hodnocení sebevraždy mezi katolíky a protestanty byly nepatrné. Přestože protestanti už neznali vysvěcenou zem, považovali i oni hřbitov nadále za místo, jež nesmělo být znesvěceno závažným hříchem. V dobové představě na sebe obec přivolávala Boží pomstu či neštěstí, jestliže se neočistila vyloučením sebevraha z životního společenství, ke kterému, jak už jsme zmínili, náleželi také všichni početní mrtví. Tento názor bezzbytně sdílela i světská vrchnost: odsoudila-li někoho k nepočestnému nebo „tichému“ pohřbu, církev tento rozsudek podpořila. V komplikovaných případech si vrchnost pro jistotu vyžádala církevní dobrozdání. Také pro prosté lidi, měšťany, řemeslníky, jakož i sedláky a rolníky bylo samozřejmé, že sebevrah ztrácel právo na řádný křesťanský pohřeb. Za dobrovolné „vystoupení“ z křesťanstva následovalo odeprání křesťanského požeňání.

Jednou z příčin tohoto přísného postupu byl strach před vračejícími se duchy zemřelých, kteří podle vítěho přesvědčení přinášeli neštěstí a ohrožovali zvláště těhotné ženy. Nejzřetelněji formuloval vztah křesťanů k sebevrahům Martin Luther: „...jakmile zemřou, mají být katem vylučeni k mrchovišti, a žádný kněz ni kaplan při tom nemá být, neb když sami pohany býti chtějí, i my je za pohany držeti chceme.“⁴ Sebevrah se stával

nepočestným už tím, že na sebe vztáhnul ruku a nemohl být proto pohřben počestnými lidmi. Nikdo z počestných se ho nesměl dotknout, což se vztahovalo už jen na pokus o sebevraždu, a znevažovalo účinnou pomoc těch, kteří se stali jeho svědky.⁵

Přestože se tedy obecně věřilo, že se sebevrah sám vyloučil nejen ze společenství živých, ale i z obce mrtvých, začal se od přelomu 16. a 17. století přece jenom prosazovat diferencovanější přístup k sebevraždě, který ovlivnil také způsob pohřbívání. Začalo se na jedné straně přihlížet k motivům, tj. rozlišovat, zda k sebevraždě vedlo šílenství či zoufalství. Na druhé straně zde hrála roli snaha ušetřit vážené rodiny následků infamie souvisící se sebevraždou rodinného příslušníka. Bez zřetelného posunu se však i nadále zatracovali sebevrazi z nižších vrstev a také delikventi, kteří si sáhli na život, aby unikli spravedlnosti.

Zmíněný posun ve vnímání sebevraždy ilustrují následující příklady z Norimberku:

V roce 1442 byl „Hans Träger, starý chlap a bývalý knecht od městských vah, který se ve svém domě oběsil, vyloučen na hranici a veřejně spálen“.⁶ K roku 1574 se nám dochoval o něco diferencovanější záznam o „Thomasu Egererovi, měšťanu a kupci, usazenému u Zollenbergu. Tento měl v několika málo dnech splatit velkou sumu peněz. Jelikož se mu nedostávalo hotovosti, obrátil proti sobě na svém statku v Erlengstegen nůž, spadl do vody a utonul. Několik dní nato, 27. Oktobris, byl pak vytažen a pochován před hřbitovem ve Wehrdu“.⁷

Protože při podezření na sebevraždu rozhodoval motiv činu o tom, jak bude nebožtík pochován, provádělo se obšírné vyšetřování s cílem určit způsob dalšího zacházení s mrtvým. První krok většinou spočíval v lékařském ohledání ostatků. Vezmeme-li v úvahu skutečnost, že lidé v raném novověku často umírali o samotě a jejich těla pak byla objevena na polích, v lese nebo na odlehlých místech vesnic a měst, nepřekvapí, že se vyšetřování nejprve zajímalo o příčinu smrti. Mohlo přece jít také o vraždu, nehodu, mozkovou či srdeční příhodu. Když byl mrtvý nalezen oběšený na trámu nebo stromě, byla skutková podstata sebevraždy do značné míry jasná. Byl-li nebožtík objeven ve vodě, situace se komplikova-

vala, protože v době, kdy si jen málokdo osvojil základy plavání, hodně lidí utonulo nešťastnou náhodou. Zvláště v městech ležících na březích jezer a velkých řek bylo utonutí častým jevem. Jako způsob sebevraždy preferovaly skok do vody především ženy. Lidé si často brali život také bodnutím do krku, hrudi či břicha. I v těchto případech však vždy existovalo podezření na vraždu.

Proto bylo zevrubné ohledání mrtvol nezbytností; jeho cílem bylo kromě zjištění příčiny smrti často také identifikování mrtvého. Vyšetřování, nařízené ponejvíce městskou radou, zástupcem obce nebo příslušným vrchnostenským úředníkem, se v případě, že se podezření na sebevraždu potvrdilo, nadále soustředilo za zjištění možných motivů. Pátrání po motivu sebevraždy neprobíhalo v raném novověku o nic méně intenzivně, než v případě vraždy. Jakmile bylo cizí zavinění vyloučeno, následovalo vlastní šetření sebevraždy, které se zpravidla neobešlo bez posudků lazebníků, ranhojičů nebo lékařů.

V jednom případě bylo vyšetřování považováno za zbytečné. Sáhli-li si na život uvězněný delikvent ze strachu před mučením, násilným trestem nebo jednoduše ze zoufalství, a to se stávalo poměrně často, soudní řízení se zpravidla neukončilo. Spíše naopak: rozsudek byl rozšířen o trest za sebevraždu a výkonán veřejně. Mrtvola byla naložena na vůz pohodného a brzy ráno či za soumraku vyvezena za město, kde byla jako mršina spálena nebo zahrabána pod šibenici.

Raně novověké soudnictví, ale také sama veřejnost, rozlišovaly tři způsoby pohřbení sebevraha. Toto dělení původně vzniklo pod vlivem italské kriminalistické školy, v Německu se však postupně prosazovalo nezávisle od období reformace. Kromě tzv. „oslího pohřbu“, tj. nepočetného pochování na nepočetném místě, se rozlišoval ještě „tichý“ a „bezecný“ pohřeb.⁸

2.

Jakmile bylo jasné, že se v daném případě jedná o sebevraždu, začalo vyšetřování řešit otázku, zda smrt nastala z „pošetilosti“,

resp. „slabomyslnosti“, v návalu šílenství či v nepřítectnosti, nebo zda šlo o čin motivovaný zoufalstvím. Prameny dokládají nejrůznější pohnutky: tělesnou neduživost, duševní sklíčenost, nešťastí v lásce a v manželství, dluhy či chudobu. Určilo-li vyšetřování jako motiv zoufalství, následoval v každém případě „bezecný“ pohřeb, při němž byla mrtvola zahrabána zvláště infamními osobami jako městským sluhou, pohodným nebo katovským pacholkem. Mrtvý byl brzy ráno či naopak pozdě večer, tedy v „neslušný“ čas pro „větší odstrašení“, veřejně naložen na otevřenou káru a odvezen z města. Místo, kde ostatky spočinuly, nebylo na rozdíl od popraviviště výslovně „nepočetné“; nejčastěji to byl prostor za hřbitovem, ale také v otevřeném poli nebo v blízkosti křížení cest. Právě tato nepočetná forma pohřbu, implikující infamii, se stávala příčinou sporů pozůstalých se soudem, resp. příslušným úřadem.

Konečně existovala nejmírnější, tzv. tichá forma nepočetného pohřbu. Mrtvý směl spočinout na hřbitově, ale pohřeb se musel obejít bez veškeré obřadnosti a dokonce bez přítomnosti faráře. Takto byli pohřbíváni sebevrazi, jejichž provinění bylo sledováno relativně méně závažným. Smrt si zvolili v pomatení smyslu, „pod vlivem horečnaté choroby, v melancholickém rozpoložení černé žluči neb svedeni rejdy odporného Satana, v kterýžto případech nevěděli, co činí, a tak si násilím život ukrátili“.⁹

Protože způsob pochování rozhodoval o veřejné pověsti dotyčné osoby i pozůstalých, nebylo často vůbec jednoduché stanovit rozsudek jednoznačně odpovídající stavu věci. Bylo totiž velice komplikované přesně rozlišit mezi motivem zoufalství a motivem melancholie, a to především u lidí, kteří se v předcházejícím životě těšili dobré pověsti. Jakmile ovšem sebevražde předcházel pochybný život, přišel automaticky ke slovu „bezecný“ pohřeb. Především vážené rodiny podnikaly vše, aby jejich čest nebyla poskvrněna sebevražedným činem příbuzného, což často vedlo k vědomému zastírání skutečných motivů, pokud se vůbec celou záležitostí nepodařilo vyřídit s vyloučením veřejnosti. Usedlé početně rodiny mohly většinou spoléhat na solidaritu ostatních rodin svého stavu; ohlašovací povinnost totiž neexistovala.

Takový případ máme doložený z Norimberku. V roce 1663 se z neznámých důvodů zastřelil norimberský patricij Johann Wilhelm Haller. V městské radě se kvůli tomuto případu rozvinul zdlouhavý konflikt: na jedné straně nabádaly ohledy na veřejné mínění k opatrnosti, aby nevznikl dojem, že se patriciátu přisuzují nějaká zvláštní práva, na straně druhé tu byla v sázce česká rodina Hallerů, která měla ve městě značný vliv. Kada se nakonec usnesla, „aby byl zesnulý pan Haller ještě dnes vložen do rakve, naložen na svůj vlastní či jiný vůz a po zavření městské brány aby byla tato v 10 hodin znovu otevřena a rakev v největší tichosti a utajení dopravena do Kalchreuthu. Tamtéž pak nechtě je uložena v zákřitii nebo na zámku a pokud bude možné hned druhý den o šesté hodině ranní beze vsí nádhery a bez procesí pochována“.¹⁰

Svou váhu měl při úvahách o tom, jak se sebevrahem naložit, rovněž fakt, že v případě sebevraždy připadl majetek hřbitovníka často vrchnosti a při nepočetném pohřbu získával jeho šaty a osobní věci pohodný nebo kat. Také vyšetřování nebylo zadarmo, zvlášť když musel být požádán o posudek lazebník, ranhojič nebo lékař. Toho všeho si byla obec, resp. městská rada dobře vědoma.

Pro zúčastněné představoval značné riziko jakýkoliv kontakt s mrtvolou sebevraha. Bylo nutné dodržet určité rituály, které toto nebezpečí zažehnávaly. Už samotné sejmутí oběšence nebo vylovení utonulého mohlo aktérům způsobit závažnou infámii. Odhlédneme-li od toho, že tu a tam se odklizení mrtvého těla ujali přátelé nebo příbuzní - z čehož se později museli zodpovídat - byly tyto činnosti, stejně jako dočasné uschování mrtvoly až do pohřbu, výlučně v kompetenci nepočetných osob. Kromě dobrozdání „znalců“ si vyšetřovatel nezřídka vyžádal také svědectví lidí, kteří mrtvého znali a často tušili, co bylo příčinou sebevraždy. Přestože se nezřídka setkáváme s projevy porozumění či dokonce soucitu s mrtvým, měla rodina jen malou šanci, že z nepříjemné situace vyvázne jen s „tichým“ pohřbem. Teprve když bylo vše objasněno, přistoupil pohodný, kat či jeho pacholci k pochování těla, které do té doby nezřídka zůstalo viset v oprátce, resp. ležet ve vodě nebo na břehu.

Dlouho platilo za nejběžnější způsob odklizení sebevraha vy vlečení těla za město k šibenici, kde bylo spáleno nebo zahrabáno; výjimkou nebylo ani hození mrtvoly do řeky. Silnou infámii sebevrahů hluboko do 17., resp. 18. století ilustrují následující kauzy:

V roce 1696 vyběhla manželka měšťana z Herrnstadt an der Bartsch (dnes Wąsosz v polském Slezsku) v záchvatu horečky v noci z domu a ráno bylo její tělo nalezeno v řece. Vdovec si naložil nádeníka, který mrtvolu vytáhl z vody, uložil do rakve a pohřbil. Obec pozůstalému posléze měla za zlé, že přitom osobně řídil loďku, na kterou bylo tělo vytaženo a na níž bylo převezeno k pohřbení. Infámie šla dokonce tak daleko, že se dotýkala i jeho dcery z dalšího manželství. Když se chtěla po letech provdat za místního ševce, bylo jí „kvůli hříchu otce“ odepřeno vystavení osvědčení o dobré pověsti a ženich měl být vyloučen z cechu.¹¹

V roce 1792 se ve vesnici Heiden (hrabství Lippe) oběsila jedna žena a byla pohřbena odděleně na místním hřbitově. Jejím mužem, který tělo odřízal, se tato „služba“ stala osudnou. Nikdo ho nechtěl zaměstnat a lidé se „zdráhali pojísti s ním z jedné mísky“.

Farář nechal navíc vyměnit přehozené přes rakev, protože ten, který kryl rakev sebevražednice, byl pryč zneuctěn. Panovala obava, že by mohla utrpět čest ostatních mrtvých a jejich rodin.¹²

3.

Teprve na konci 18. století se pod tlakem vrchnosti začal postoj k sebevrahům postupně proměňovat. Odpor prostých lidí, ale i měšťanů vůči sebevrahům byl až příliš hluboce zakořeněn. Lidé se obávali jednak toho, aby na nich neupěla infámie kvůli zasahování do pohodnického řemesla, jednak zde hrála roli snaha ochránit hřbitov před nepočetnými mrtvými. Z těchto důvodů se také požadavky vrchnosti povolit v případě pochybností alespoň „tiché“ pochování na hřbitově střetávaly s prudkými protesty ze strany obcí a jejich obyvatel. Prameny mluví dokonce o skutečných „vzpouřácích a rebelích“ na hřbitovech.

Z hrabství Lippe máme doložený následující případ: místní vláda dostala v roce 1730 zprávu, že ve městě Lemgo přišla o život žena Henricha Arendse. Na místo neštěstí odjel okamžitě příslušný úředník. Když dorazil, ležela mrtvá stále ještě ve vodě, jelikož ji, s ohledem na své „počestné jméno“, nikdo nebyl ochoten vytáhnout. Okolnosti svědčily pro sebevraždu, protože bylo známo, že se dotyčná už dvakrát pokusila se životem skoncovat. Krom toho se netěšila zrovna příznivé pověsti. Když se vláda přesto rozhodla pro pohřeb na hřbitově, ovšem odděleně při hřbitovní zdi, místní obyvatelé se rozhodně vzepřeli. Hrob-níkoví bylo zabráněno, aby v noci vykopal pro sebevražedkyni hrob. Měšťané druhý den dokonce zablokovali hřbitovní bránu a hrozili, že budou zvonit na poplach, jestliže se někdo pokusí provést „tu mřšinu“ na vysvěcenou půdu. Odvolávali se přitom na to, že se dotyčná „sebevraždou připravila o právo být pochována na hřbitově“. Docílili tak skutečně toho, že mrtvolu převzal pohodný a pochoval ji na místě označeném jako „pustina“. Vláda se proti tomuto postupu ohradila a pohrozila sankcemi. Magistrát však trval na svém a poukazoval znovu na pochybný život zemřelé a na její mnohaletou nepřítomnost při bohoslužbě, která prý dostatečně dokládá její „bezectnost“. V tomto případě prý rozhodnutí o místě pochování přísluší obci, která od-mítla pohřeb na hřbitově, protože o špatném chování zemřelé vědělo celé město.¹³

Jiný případ se udál roku 1748 opět v hrabství Lippe. Starý ná-jemce statku jménem Møgling nejprve podřezal svou ženu a po-tom skočil do nedaleké řeky Zege. Během vyšetřování podal o je-ho předešlém životě jeden ze sousedů příznivé svědectví: byl prý sice poněkud pomatěný a také nemocný, ale ke své ženě se vždy choval velice dobře. Vyšetřování pak došlo k závěru, že Møgling spáchal své činy v záchvatu bolesti, a proto nic nebrání, aby byl „tíše“ pochován na hřbitově v Heiden. Heidenští se však ohradili i proti tomuto usnesení. Argumentovalo se tím, že Meier nebyl vůbec melancholický, a proto „není hoden být pochován vedle počestných lidí“.¹⁴ Tentokrát ale protesty neuspěly. Počestnost za života ochránila Møglinga před potupným pohřbem.

Přestože vrchnost alespoň v případech usedlých sebevrahů čím-dál tím více upřednostňovala tichý pohřeb, zatímco obce chránily „čistotu“ svých hřbitovů, stíhala osoby, které si sáhly na život, hluboko do 18. století silná infamie; dotýkat se jejich těl směli jen nepočestní lidé a vyhlídka na počestný pohřeb byly mizivé. (Změna tohoto postoje nastává až koncem 18. století, a to jed-nak v důsledku obecného zrušení nepočestného pohřbívání se-bevrahů, jednak v souvislosti s proměnou představ obyčejných lidí o nepočestnosti. Přání zrušit difamování sebevraždy však vy-růstalo spíše z logiky absolutistického myšlení než z osvícenského diskursu, který se kolem tohoto fenoménu rozvinul. Snaha státu zrušit nepočestnost sebevrahů koresponduje s úsilím léka-řů zachránit životy tonoucích či oběšených. Místo tabuizování se vyžadovala okamžitá pomoc.

Tento proces máme dobře dokumentován v Norimberku. Po dlouhých diskusích a sporech se město v roce 1778 odhodlalo popřít víru, že by kontakt se sebevrahem poškozoval čest. Byl vydán mandát, který ostře pokáral nepřipustné poměry panující v této záležitosti. Zejména popuzovalo, „že včasná a možná zá-chrana tonoucích, prochládlých, přiotrávených uhelným kouřem jakož i jinými výpary, oběšených, přiškrvcených a nebo jiným způ-sobem do stavu blízké smrti přišedších osob jest mařena často pouhým předsudkem, jenž stojí v příkrém rozporu nejen s křes-tánstvím a láskou k bližnímu, ale rovněž se zdravým rozumem, a sice že by osoby přispěchavší na pomoc takto postiženému měli utrpět újmu na cti a dobré pověsti“. Tento „škodlivý předudek“ má být v budoucnu „u všech našich měšťanů a poddaných se vši rozhodností“ potírán. Každý člověk spadající pod městskou ju-risdikci má být od této chvíle povinen, „jakmile zpozoruje osobu postiženou výše vyjmenovaným neštěstím, této ihned přispěchat na pomoc, aniž by čekal na příchod úřední osoby“.¹⁵

Fyzický kontakt se sebevrahem neměl být nadále difamu-jící a ten, kdo udal člověka, který poskytl pomoc sebevrahovi, se vystavoval nebezpečí citelné pokuty. Tím se ovšem sebevražda nestala zcela beztrestnou – tichý pohřeb nebo předání mrtvol-y k obdukcii stále znamenalo určitou újmu na cti – ale „bezectnost“

Závěr

sebevraha tak alespoň ztratila právní oporu. Pádné důvody nás ovšem opravňují domnívat se, že většina obyvatel měst a vesnic od svého přesvědčení jen tak snadno neustoupila. Kontakt s mrtvolou sebevraha sebou ovšem už nenesl oslabení právního postavení a tichý pohřeb nebylo možné odmítnout, i když se očividně jednalo o čin ze zoufalství. A konec útrpného práva znamenal vůbec zánik difamujících trestů pro sebevrahy, vykonávaných dříve jako výsostně-rituální akty.

Dekriminalizace sebevraždy proběhla, jak už jsme naznačili, bezpochyby v souvislosti s veřejnou debatou o tomto fenoménu, která připravila půdu pro nové chápání dřívě tak obávaného infamního činu.¹⁶ Goethův Werther uchvátil čtenáře v celé Evropě. Nešlo v něm o infamii sebevraha, ale o soucit a porozumění, o ospravedlnění sebevraždy jako autonomního aktu lidského individua, který byl však přesto hodnocen jako nesprávný. Starý správce se loučil s Wertherem s „hořkými slzami“ v očích. „Umřel v pravé poledne. Přítomnost správce a jeho opatření zabránily shluku. V noci, k jedenácté, dal ho pohřbit na místě, které si vyvolil. Otec a synové šli za mrtvým. Albert k tomu neměl síl. Báli se o Lottin život. Řemeslníci ho nesli. Za rakví nebylo kněze.“¹⁷

Wertherovi, stejně jako jeho předobrazu Jeruzalémovi se dostalo tichého pohřbu.

Osvětská diskuse o sebevraždě však nepronikla zdmi úřadoven a far, které z ní tudíž nevyvodily žádné bezprostřední závěry. Faráři a obce tak zůstali v opozici proti „humánnímu“ pohledu na sebevrahy a jen těžko se smiřovali s požadavkem, aby už nadále nebyli tak rigidně difamováni.

Čest náležela k ústředním kategoriím stavovské společnosti raného novověku; také ve středověku a dokonce i v „moderním“ světě měla a má čest svou váhu, ale v raném novověku nezřídka rozhodovala o sociálním postavení, sociální existenci, a dokonce o životě a smrti. V každodenním životě nešlo nikdy pouze o materiální přžití, jednání jednotlivců i sociálních skupin se neorientovalo výhradně na hromadění hmotných statků, politické moci a sociální prestiže. Cílem většiny lidí bylo vést počestný život, jak to vyžadovala stavovská společnost. „Počestný“ život ovšem znamenal něco zcela jiného pro žebráka než pro knížete, zejména ale něco zcela odlišného pro řemeslníka než pro šlechtice. Čest nebyla specificky křesťanskou ctností, na druhé straně však ani neodporovala náboženským povinnostem. Svým způsobem „světskému“ usilování o čest se nevyhnula ani ta nejpuritánější společnost.

Nejasnost pojmu „čest“ není pouze záležitostí dnešní doby. Už Cesare Beccaria, italský osvícenec a kritik útrpného práva, napsal v roce 1766: „Pojem ‚čest‘ patří k těm, kterým byla věnována podrobná a skvělá pojednání, aniž by si kdo dokázal pod tímto slovem představit něco přesného a jednoznačného.“ Podle toho, co o ní dnes víme, nebyla nikdy skutečně uchopitelná a definovatelná. Odhlédneme-li od dobových učených diskursů, nevyjadřovala se o významu cti *expressis verbis* žádná sociální skupina.

Neměla k tomu ostatně důvod.

Co si jednotliví lidé pod pojmem čest v raném novověku představovali, se odhaluje teprve ve zprávách o tzv. konfliktech o čest,